

POÓR PÉTER

poorpeter321@gmail.com

doktorandusz (ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola)

**Az utolsó sztálinista.
Santiago Carrillo élete.
Paul Preston könyvéről**

The Last Stalinist. The Life of Santiago Carrillo.
Review about the book of Paul Preston

DOI 10.14232/belv.2022.4.9

<https://doi.org/10.14232/belv.2022.4.9>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Poór Péter (2022): Az utolsó sztálinista. Santiago Carrillo élete. Paul Preston **könyvéről**. Belvedere Meridionale vol. 34. no. 4. pp 139–146.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

PRESTON, PAUL (2015): *The Last Stalinist. The Life of Santiago Carrillo*. London, William Collins.

Paul Preston a 20. századi spanyol történelem nemzetközileg ismert és elismert történésze, megannyi tanulmány és monográfia szerzője, mintegy negyed évszázadon át igazgatója a London School of Economics kebelében működő Cañada Blanch Centre jelenkori spanyol történelem tanulmányozására specializálódott részlegének, emellett több spanyolországi egyetem tiszteletbeli doktora, valamint számos tudományos megbecsülésről árulkodó cím birtokosa.¹ Mindezek dacára ezidáig egyetlen művét sem fordították le magyar nyelvre, noha neve és munkássága a témával foglalkozó hazai kutatók előtt kétségkívül nem ismeretlen: monumentális terjedelmű Franco életrajza², illetve leghíresebbként számontartott könyve, *A spanyol holokauszt*³, a róla írott recenziók révén nálunk is nagyobb nyilvánosságot kapott, beleértve az utóbbi kötetrel kapcsolatos vitákat is.⁴

Az itt bemutatandó könyvet már befutott történészként írta, s ehhez mérten az eredeti spanyol nyelvű kiadás⁵ után egy évvel később angolul is megjelent munka borítója „*A spanyol holokauszt szerzőjeként*” prezentálja Prestont, melyet az első oldalakon közreadott, különböző brit lapokból (*Independent*, *The Economist*, *The Times* stb.) vett méltató idézetek követnek és egészítik ki. Mint azt a cím is mutatja, a mű egy Santiago Carrillóról szóló életrajzi munka, melynek rövid – csupán néhány kiemelésre érdemesnek tartott aspektusára fókuszáló – ismertetését már csak azért is fontosnak tartjuk, mivel a Spanyol Kommunista Párt (PCE) számos prominens alakjával ellentétben Carrillóról mindeddig még nem jelent meg magyar nyelvű életrajzi összefoglaló munka, jóllehet hosszú éveken át a párt vezetője volt, több művét pedig annak idején magyarul is közreadták.⁶ Ha igazán pontosan akarunk fogalmazni, nem is szimpla életrajzról, hanem kifejezetten politikai életrajzról van szó, mely szinte teljesen mellőzi az életút nem politikai vonatkozású részleteit. Tekintve, hogy Carrillo élete szorosan összefonódott a politikával, mi több magával a Párttal, biográfiájának olyan elemei, mint például apjához vagy feleségéhez való viszonya, óhatatlanul politikai konnotációt nyernek. Ami ezeken túl magánéletével kapcsolatos részleteként említhető, az csupán néhány elmosódott folt gyermekkoráról, pusztán utalás gyermekeinek születésére vagy épp nyaralásainak helyszíneire (ezek is jellemzően csak azért kerülnek elő, mert ott találkozott valakivel vagy éppenséggel onnan utazott tovább valahová, amely adalék így már politikai relevanciával bír). További említés történik még arra a mindent körbelengő füstre, mely láncdohányosként élete szerves részét képezte, s az elmaradhatatlan aszpirinre, melyet fiatal korától kezdve szedett, s amely alighanem fontos szerepet játszott abban, hogy feltűnően hosszú ideig élt (2012-ben hunyt el, 97 éves korában).

Preston a Franco biográfiájából tőle megszokott alapaossággal és részletességgel követi végig Carrillo politikai pályáját. Műve ehhez mérten alapvetően kronologikus rendezőelvet követ, melyet blokkokba szedett tematikus egységek tesznek logikailag követhetőbbé, noha az átláthatóságot némiképp megnehezíti a szöveg tagolatlansága (a mintegy 330 oldalnyi főszöveg mindössze hat, nagyjából arányos hosszúságú fejezetre különül, további alfejezetekkel azonban nem

¹ LSE 2022.

² PRESTON 1993a; PRESTON 1993b.

³ PRESTON 2011; PRESTON 2012.

⁴ H. HARASZTI 1994; ANDERLE 2016; MAZSIHISZ 2011; METAZIN 2012.

⁵ PRESTON 2013. A spanyol és az angol nyelvű kiadás közötti címbeli eltérés figyelemreméltó.

⁶ Magyarul is megjelent önálló kötetei: CARRILLO 1969; CARRILLO 1978. És rövidebb írásai: CARRILLO 1967; CARRILLO 1968. Lásd még a gazdag útletember, Teodulfo Lagunero közbenjárásával, az ő luxusvillájában készített interjúorozatot: DEBRAY – GALLO 1977.

találkozhatunk). A szöveg hivatkozásokkal gazdagon ellátott, ám olvashatóságát megkönnyíti, hogy ezek nem lábjegyzetként, hanem a főszöveget követő végjegyzetként kerültek elhelyezésre. A hivatkozásjegyzéket a kötetben előforduló rövidítések összefoglalója, irodalomlista, valamint betűrendes névmutató egészíti ki, egyszerre segítve elő a tárggyal elmélyültebben foglalkozni kívánók munkáját és a laikus olvasók eligazodását a nevekben, dátumokban és egyéb adatokban jócskán bővelkedő szövegben. Carrillónak és párttársainak, valamint a történet egyéb szereplőinek korabeli írásai és memoárjai mellett Preston számos további primer forrást felhasznált, interjúktól kezdve újságcikkeken át magánlevelekig és különböző levéltári dokumentumokig, melyekre kutatásai során a PCE és a Spanyol Szocialista Munkáspárt (PSOE) párttörténeti archívumában, a madridi Országos Levéltárban, a salamancai Történelmi Emlékezet Dokumentációs Központjában, valamint az amszterdami Nemzetközi Társadalomtörténeti Intézet anyagai között bukkant. Külön betoldott függeléként Carrillóról és az életrajzban megelevenedő többi szereplőről készült fényképekkel is találkozhatunk.

A könyv első fejezete összességében inkább szól a PSOE és a hozzá szorosan kötődő szakszervezet (UGT) történeti fejlődéséről, prominens alakjainak (Besteiro, Caballero, Prieto) irányváltásairól és belső frakcióharcairól, mint magáról Santiago Carrillóról, aki életkorából adódóan ekkor még jobbra csak figyelt és tanult apja, Wenceslao Carrillo, valamint az ő barátja és elvtársa, Largo Caballero szocialista szakszervezeti vezető és magas rangú pártfunkcionárius beszélgetéseiből. Az ily módon szerzett tudás és kapcsolati háló remek ugródeszkának bizonyult számára, mikor rendkívül fiatalon, mindössze 13 évesen bekapcsolódott a munkásmozgalmába. A PSOE ifjúsági szervezetének (FJS) tagjaként – melynek taglétszáma nem melleleg a köztársaság kikiáltását követően sokszorosára nőtt – Carrillo gyorsan növelte népszerűségét és befolyását, s 1932-re már ott találjuk a testület Végrehajtó Bizottságában. Politika iránti elkötelezettsége és ambíciói már korán megmutatkoztak, akárcsak nagy munkabírása, szónoki tehetsége és jó szervezőkészsége, melyek később határtalan optimizmussal, ügyes manipulációs készséggel, hol simulékonysággal, hol pedig kérlelhetetlenséggel, s az álláspontjához és a hatalomhoz való makacs ragaszkodással személyisége fontos jellemzőivé váltak.

Az 1934. októberi asztúriai felkelés és annak vérbefojtása fontos tanulságokkal szolgált a munkásmozgalom számára, Carrillót pedig radikalizálta és fokozatosan a PSOE-nél forradalmibb retorikájú⁷ PCE ifjúsági szervezetének (UJC) irányába tolta. Habár – mint arról Preston beszámol – Carrillo legelső találkozása nem sikerült túl rózsásan a III. Internacionálé (Komintern) moszkovita ügynökével, ez összességében nem árnyékolta be további ezirányú ideológiai és politikai fejlődését: Sztálin iránti rajongása olyannyira erős volt, hogy a FJS főtitkáráként a szovjet diktátor portréját függesztette íróasztala fölé, a Szovjetunió felé táplált gyengéd érzelmei pedig egészen az 1960-as évek végéig töretlenül maradtak. Preston jól látatja, hogy a FJS, majd a népfront 1936. februári választási győzelmét követően létrejött JSU (a PSOE és a PCE ifjúsági szervezeteinek összeolvadásából született egységes ifjúsági szervezet) élén betöltött vezető szerepe

⁷ Valójában a PCE a Komintern tagjaként kezdettől fogva erősen kötődött a Szovjetunióhoz és az 1930-as években egyre fokozódó mértékben a sztálini politika marionett bábjává vált. 1932-től a párt forradalmi bolsevik szárnyát megtestesítő és ezért szektásnak bélyegzett José Bullejos – moszkvai nyomásra bekövetkező – vezetőségből való elmozdítását és frakciójának pártból való kizárását követően a PCE – minden radikálisnak tűnő frázis ellenére – mind mérsékeltebb, reformista politikát tett magáévá, mely a polgárháború időszakára – többek között a milíciarendszer, a gyári munkásellenőrzés és -önigazgatás, valamint a kollektívák felszámolására irányuló tevékenységével – nyíltan ellenforradalmi természetűvé vált.

milyen döntő jelentőségű volt mind a szocialista párttal (s ezzel együtt a saját apjával) történő végleges szakítás, mind pedig PCE-n belüli pozíciószerzésének (és e pozíció későbbi megtartásának) szempontjából. 1936 és 1939 között a JSU élén elért eredményei kettős haszonnal jártak: egyfelől biztosították Carrillo számára Moszkva támogatását és megbecsülését, másfelől lehetővé tették, hogy kineveljen és kontroll alatt tartson egy olyan káderállományt, amelyre később mindvégig támaszkodni tudott. További fontos elemként említhető első moszkvai látogatása 1936 folyamán, amely szintén növelte reputációját, valamint hozzájárult kapcsolati hálójának bővüléséhez (a Komintern vezetőivel és nem utolsósorban az NKVD-vel is szoros kapcsolatba került) és egyben betekintést engedett neki az igazi sztálinista praktikák világába, melyeket a párt befolyásos tagjaként, később főtitkáráként aztán volt alkalma a gyakorlatban is hasznosítani, tökélyre fejleszteni (mindenekelőtt a párton belüli ellenzékkel való leszámolás során, saját akarata és tekintélyének elfogadtatása érdekében). Preston kitér *A spanyol holokauszt* egyik fejezetében⁸ is tárgyalt, francóista foglyokkal szemben elkövetett 1936. november-decemberi hírhedt tömeggyilkosságokra (Paracuellos), ezúttal elsősorban Carrillo eseményekben játszott szerepét állítva a fókuszba. Források és logikai következtetések útján a szerző bizonyítja, hogy nem igaz Carrillo azon állítása, miszerint nem tudott a foglyok börtönből való elszállításáról (a kivégzéseket Madrid környéki ritkán lakott területeken hajtották végre), ahogyan az anarchista Melchor Rodríguez példáján keresztül azt is szemlélteti, hogy azok a befolyásos forradalmárok, akiknek volt hozzá kellő ambíciójuk, képesek voltak – legalábbis egy időre – véget vetni a vérengzéseknek (amire Carrillo részéről halvány kísérlet sem történt).

A mindinkább a sztálinizmus uszályába kerülő és sokáig a szocialista munkásmozgalmon belüli „kriptosztálinistaként” tevékenykedő Carrillo végül a polgárháború előrehaladtával nyíltan színt vallott, és átigazolt a PCE-be. A Casado Junta – melyben belügyi tanácsosként apja is tevékeny szerepet vállalt – 1939. március 5-i felállításának híre már Franciaországban érte, ahova Barcelona eleste után menekült. Wenceslao polgárháborús fináléban betöltött szerepvállalása miatt érzett dűhe Santiagót egy nyílt levél megírására sarkallta, melyben egyszerre deklarálta szakítását apjával, s ugyanakkor bizonyította pártja és Moszkva felé, hogy semmi köze a sztálinisták üldözésébe kezdő és a Francóval kiegyezni próbáló ellenkormányhoz. Elvakukságának és minden mást maga mögé utasító lojalitásának a Szovjetunióhoz és a sztálinista irányvonalhoz az ezt követő időszakban számtalan további alkalommal is tanúbizonyságát adta, kezdve a Molotov-Ribbentrop-paktum elvi elfogadásától a Sztálin által sugalmazott spanyolországi gerillahadjárat koncepciójának realizálására irányuló törekvéseken át az '50-es évek kelet-európai lázadásait (1953 – Kelet-Berlin, 1956 – Magyarország) elfojtó szovjet intervenciók helyesléséig. Figyelemreméltó, ahogy a sztálinizmus nemzetközi előretörésével és a hidegháború fojtogató légkörének eluralkodásával párhuzamosan Carrillo mindvégig képes volt megőrizni, mi több növelni párton belüli befolyását, alkalmazkodva az elvárt ideológiai és politikai irányváltásokhoz (pl. a Titóval való viszony kérdésében), saját tévedéseit és hibáit minduntalan elkenve, letagadva vagy épp párttársainak – és gyakran potenciális riválisainak – a nyakába varrva. Még ha olykor önkritikára is kényszerült, ez sohasem járt együtt valódi pozíció- vagy netalán fővesztéssel, ellenben az emigrációban szétszéledt spanyolok közül nem kevesen váltak a tisztogatások áldozataivá. Mindebben alighanem kulcsfontosságú szerepe volt annak, hogy Carrillo hosszú távon Franciaországban rendezkedett be, s székhelyét azt követően sem helyezte át máshova,

⁸ PRESTON 2012. 341–380.

hogy pártját 1950-ben itt is törvényen kívül helyezték. Habár az illegális évei nyilvánvalóan sok szempontból nem kedveztek a politikai tevékenységnek, az, hogy a Vasfüggöny másik oldalán maradt, nagyobb biztonságot garantált számára, mint Moszkvába vagy Kelet-Európa valamely országába menekült elvtársainak, akik közül sokakat internáltak és/vagy likvidáltak az évek során. Részben ennek, részben Carrillo gyors helyzetfelismerő képességének is köszönhető, hogy sem Sztálin halála (melynek során elkötelezett sztálinistából hirtelen a desztalinizáció – látszólag – lelkes hívévé lépett elő), sem Hruscsov későbbi félreállítása nem jelentett számára akkora törést, hogy az elmozdításához vezetett volna. Emellett a franciaországi bázis kiépítésének másik rendkívüli haszna abban állt, hogy ily módon leginkább Carrillo befolyása tudott érvényesülni a spanyolországi illegális mozgalom felett is. Ennek jelei már akkor egyértelműen megmutatkoztak, mikor a párt formális vezetése még a Szovjetunióba emigrált Dolores Ibárruri kezében volt, noha a hatalmat de facto már egyre inkább Carrillo gyakorolta, mígnem végül 1960-ban elérkezett az idő a párt főtitkári tisztségének megszerzésére és hivatalos elismertetésére.

Noha a távolságból és az eltérő helyzetből fakadóan a spanyolországi illegális mozgalom mindennapi problémáiról nem sokat tudott, s emiatt gyakran hibás helyzetértékeléseket adott, majd ezek nyomán olykor katasztrofális következményekkel járó taktikákat javasolt pártja számára (nem egy alkalommal vitába keveredve emiatt egyes, a realitásokkal jobban tisztában levő militánsokkal), vaskezü hatalomgyakorlása és a hozzá lojális káderállomány támogatásának megszerzése (akár Központi Bizottságba ültetésük és ily módon az ő elképzeléseire leadott voksok révén, akár politikai ellenlábasaik likvidálásában vállalt közreműködésük útján) mindvégig biztosította számára a stabil pozíciót a párt élén. Ez a diszkrét távolság, alulról jövő biztos támogatás és stabil hatalmi pozíció tette lehetővé végső soron azt, hogy a Varsói Szerződés országainak Csehszlovákia elleni intervenciója apropóján szembemenjen a szovjet irányvonalal, hogy pártján belül fokozatosan félreállítsa (vagy legalábbis háttérbe tolja) a keményvonalas moszkovitákat éppúgy, mint hogy ezzel összefüggésben megteremtse a lehetőségét annak, hogy a Franco-rendszer fegyveres felkeléssel, forradalmi úton történő megdöntésének szószólójából fokozatosan a mind nagyobb összefogáson alapuló, de a PCE vezetésével szervezett tömegakciók (politikai sztrájkok és tüntetések) támogatójává, majd végül a békés, demokratikus átmenet emblematisz figurájává, s egy a szovjet modellől sok tekintetben különböző elképzelés, az ún. eurokommunizmus egyik legismertebb apológétájává váljon.

Mindezzel rövid távon jól került ki a Franco-rezsim végső bomlását, bukását és a születő új rendszert övező politikai csatározásokból, s az 1977-es választásokon több mint 1 millió 600 ezer szavazat megszerzésével (mely ugyan még így is elmaradt a remélttől) biztosítani tudta a mandátumot a PCE delegáltjai (köztük értelemszerűen a saját maga) számára, s ezzel együtt autoriter hatalmának megtartását is – immár a demokrácia letéteményesének képében tetszelegve. Ugyanakkor – mivel a sztálinista időkből származó, s az illegális hosszú évei alatt tökélyre fejlesztett pártvezetői érdekérvényesítés módja lényegében a párt legalizálását követően is érintetlen maradt, ráadásul mindez a legalitás és a választási eredmények elérése céljából eszközölt elvtelen kompromisszumokkal, s a korábbi jelszavak és ideológiák nyílt feladásával párosult – a párt tagállománya és népszerűsége kisvártatva hanyatlani kezdett. Ez a folyamat aztán az 1980-as évek közepére elérte azt a kritikus szintet, ami végül Carrillo pártból való kizárását is maga után vonta, lehetővé téve a párt tagságának és támogatottságának újbóli növekedésnek indulását.

Könyve utolsó fejezetét Preston főképp a demokratikus átmenet relatíve rövid, ám annál eseménydúsabb periódusának szentelte, amikor is Carrillóról véglegesen lehullott minden addigi külsőség, minden ideológiai frázisokkal tarkított maskara, s nem maradt más mögötte, mint ami végső soron mindig is rejtett: egy nárcisztikus, egoista és akarnok ember az őt mindvégig mozgató hatalmat a hatalomért működési mechanizmus fogságába verve. Mindazon vádak, szitkok és rágalmak, melyekkel hosszú éveken, évtizedeken át becsmérelte és denúciálta egykori elvtársait, barátait, párton belüli ellenlábasait, s amelyek végső soron azok pártból való kizárásához, ellehetetlenítéséhez vagy egyenesen likvidálásához vezettek, tulajdonképpen kivétel nélkül ráillettek magára Carrillóra is, kezdve a szubjektivizmustól, reformizmustól és opportunizmustól a szovjetellenességen, osztálykollaboráción és ellenforradalmiságon át egyfajta – még ha nem is teljesen klasszikus értelemben vett – személyi kultuszig, valamint a vitákat ellehetetlenítő vagy legalábbis sekélyessé tevő, kritikát nem tűrő párton belüli légkör meghonosításáig. Élete különböző szakaszaiban ő, illetve az általa felbújtott párttagok ilyen és hasonló vádak tetszőleges kombinációival illettek megannyi elkötelezett munkásmozgalmi militánst (vagy csak egyszerűen a párt irányvonalától való eltéréssel, a pártegység megbontásával, azaz magával Carrillóval való szándékos vagy akaratlan szembeszegüléssel gyanúsították meg őket). Hosszú azoknak a személyeknek a listája, akiket Carrillo elárult, s akik ennek következtében testi-lelki szenvedéssel, sőt nem ritkán halállal voltak kénytelenek szembenézni. A teljesség igénye nélkül megemlíthető itt időrendben először a szocialista Largo Caballero és Wenceslao Carrillo, majd szép sorjában utánuk a PCE megannyi tagja: Heriberto Quiñones, Jesús Monzón és Carmen de Pedro, José Tomás Planas, Juan Ramón Delicado, Valentín Pérez, Víctor García Estranillo, Manuel Fernández Soto, Luis Montero Álvarez, Francisco Corredor Serrano és Francisco Bas Aguado, Joan Comorera, Francisco Antón, Fernando Claudín és Jorge Semprún stb.

A hazai olvasó számára talán külön érdekeseek lehetnek Carrillo életrajzának magyar vonatkozásai, melyek némelyikéről Preston is említést tesz. Egyrészt többször is hangsúlyozza Carrillo baráti kapcsolatát Farkas Mihállyal, akit még első moszkvai látogatása alkalmával ismert meg, s aki az ifjú sztálinistára nagy hatással volt. Preston a Carrillo által is előszeretettel folytatott megtorlásokat a kelet-európai sztálinista kirakatpercek kontextusába ágyazva mutatja be, s ennek keretében röviden kitér a Rajk-perre, megemlítve Farkas ebben játszott szerepét. Nyilvánvalóan figyelmetlenség a szerző részéről, hogy mindezek után a per és általában a Rákosi-diktatúra színtereként Szófiát jelöli meg... További magyarországi vonatkozású utalásként az 1956-os események említhetők meg. Noha a szovjet invázió időpontjával kapcsolatban Preston ellentmondásosan fogalmaz (egy helyütt októberre keltezi, másutt helyesen jelöli meg a november 4-i dátumot), lényeglátóan kiemeli, hogy bár az eset a PCE egyes pártfunkcionáriusaiban is bizonytalanságot váltott ki, Carrillo a maga részéről teljes mellszélességgel támogatta azt, nem látva ellentmondást a magyar forradalom és szabadságharc eltiprása és a szovjetek szuezi válság kapcsán tett állásfoglalásai között, miszerint ők támogatják az egyiptomi nép szabadságát a külföldi (brit–francia) beavatkozással szemben. Hasonló ellentmondást tár elénk Preston a Csehszlovákia elleni invázió kapcsán: míg Carrillo a Magyarország elleni 1956-os intervencióban semmi kivetnivalót nem látott, addig az 1968-as eseményekről szólva kritikájának adott hangot, miszerint a Szovjetunió államérdeke felülkerekedett a szocialista eszmeiségén, következésképp ebben a kérdésben a PCE nem ért egyet a szovjet irányvonallal (előrevetítve ezzel a nem sokkal később bekövetkezett szakadást).

Preston könyvének nagy erénye, hogy feltárja a demokratikus átalakulásban játszott szerepe miatt sokan által piedesztálra emelt Carrillo múltját, annak megannyi kevésbé ismert és gyakran sötét részletével, melyeket maga Carrillo önéletrajzi vonatkozású írásaiban folyvást igyekezett kozmetikázni. Megannyi pártgyűlésen, informális megbeszélésen, levelezésen, újságcikken és interjún át követhetjük végig egy ízig-vérig politikus ember felemelkedését, a hatalom megszerzése és megtartása érdekében folytatott gátlástalan, machiavellista törekvéseit, rizikós játszmáit, hazugságait és árulásait, zsarnokoskodását és kegyetlenkedéseit. A kötet angol címe ugyanakkor némi egyoldalúságot sugall és meglehetősen hatásvadász: még ha mentalitását és hatalomgyakorlási technikáit tekintve Carrillo valóban sztálinistaként is viselkedett, élete során politikai-ideológiai téren több irányváltása volt, ilyenformán aligha igaz, hogy ő lett volna „az utolsó (spanyol) sztálinista”. Ezen túlmenően tartalmi szempontból a kötet legnagyobb gyengesége talán éppen abban rejlik, hogy túlságosan a Carrillo személyiségével összefüggő vonásokra összpontosít. Bár a főszöveget egy pár oldalas epilógus követi, valódi konklúziót tartalmazó lezáró fejezettel nem találkozhatunk, amely legalább megkísérelné felvázolni azokat az alapvető, strukturális tényezőket, melyek lehetővé tették, hogy egy Carrillohoz hasonló jellemvonásokkal rendelkező személy ilyen politikai életpályát fusson be. Carrillo riválisainak kritikus hangjait megszólaltatva Preston akarva-akaratlanul is azt sugallja, hogy a PCE-t másképp, más módszerekkel is lehetett volna vezetni, ugyanakkor adós marad a válasszal, hogy akkor mégis miért nem tudtak a párton belüli másképp gondolkodók vezető pozícióba kerülni, s a Carrillohoz hasonló mentalitású elvtársaikat eltávolítani a hatalomból. Vajon nem a párt szerveződési modellje és deklarált alapelvei voltak-e éppen azok a keretek, amelyek adott történelmi szituációban automatikusan biztosították a sztálinista attitűd elburjánzását és tartós eluralkodását? Ebbe a keretbe, úgy fest, Santiago Carrillo tökéletesen beleillett.

IRODALOMJEGYZÉK

ANDERLE ÁDÁM (2016): A spanyol holocaust. In Anderle Ádám: *Spanyol mozaik. Tanulmányok a hispanista kutatások történetéből*. Pécs, Kronosz Kiadó. 222–227.

CARRILLO, SANTIAGO (1967): A spanyol helyzet a francóista népszavazás után. *Nemzetközi Szemle* XI. évf. 4. sz. 31–41.

CARRILLO, SANTIAGO (1968): Spanyolország ma. *Nemzetközi Szemle* XII. évf. 9. sz. 50–54.

CARRILLO, SANTIAGO (1969): *Mi jön Franco után?* Budapest, Gondolat Könyvkiadó.

CARRILLO, SANTIAGO (1978): *Az „eurokommunizmus” és az állam*. H.n.

DEBRAY, RÉGIS – GALLO, MAX (1977): *Spanyolország honlapja. Régis Debray és Max Gallo beszélgetései Santiago Carrillóval*. H.n.

H. HARASZTI ÉVA (1994): Franco. A Biography. *Világtörténet* ősz-tél. 107–108.

LSE (2022): <https://www.lse.ac.uk/International-History/People/emeritus-distinguished-staff/preston/preston> Hozzáférés: 2022.08.11.

MAZSIHISZ (2011): *Könyv a spanyol polgárháború borzalmairól* <https://mazsihisz.hu/hirek-a-zsido-vilagbol/hirek-lapszemle/konyv-a-spanyol-polgarhaboru-borzalmairol> Hozzáférés: 2022.08.11.

METAZIN (2012): *A holokaoszt név foglalt* <https://www.metazin.hu/index.php/item/2514-2514> Hozzáférés: 2022.08.11.

PRESTON, PAUL (1993a): *Caudillo de España*. Barcelona, Grijalbo.

PRESTON, PAUL (1993b): *Franco. A biography*. London, HarperCollins.

PRESTON, PAUL (2011): *El holocausto español. Odio y exterminio en la guerra civil y después*. Madrid, Debate.

PRESTON, PAUL (2012): *The Spanish Holocaust. Inquisition and Extermination in Twentieth-Century Spain*. New York – London, W.W.Norton & Company.

PRESTON, PAUL (2013): *El zorro rojo. La vida de Santiago Carrillo*. Madrid, Debate.